

Diskuse souvislostí pojmu riziko

Jaroslav Daňhel – Eva Ducháčková –
Jarmila Radová – Petra Tisová*

Abstrakt:

Dnešní moderní společnost je technicky a technologicky vyspělá, musí ale čelit vyšší zranitelnosti a volatilitě. V této souvislosti je v ekonomii důležité snažit se účinněji zahrnout do rozhodovacích procesů důsledky jevů s nejednoznačnými nebo nejistými výsledky. Proto je nutné vést diskusi o zpřesnění definice pojmu riziko včetně navazujících pojmů nejistota a neurčitost.

Klíčová slova: Riziko; Nejistota; Neurčitost; Predikovatelnost stavů světa.

JEL klasifikace: G21, G22.

1 Úvod

Dramatické volatilní jevy první dekády nového milénia kromě svých konkrétních negativních důsledků pro světovou ekonomiku přinesla i jistou erozi samotných paradigmat ekonomie a navazujících oborů. Hektické krizové procesy zanechaly trvalé a nevratné změny v principech tržního fungování. Za hlavního viníka krizových jevů první dekády byl považován neuspokojivý stav ekonomické vědy, systémové selhání zapříčiněné chybnými východisky exekutivních ekonomů, hlavně centrálních bankéřů, z překonaných ekonomických idejí, zejména z prosazování liberální koncepce volného trhu.

Na konci myšlenkové paraboly od demiurgů liberalismu Smithe a Hayeka přes zastánce státních zásahů J. M. Keynesa zpět ke Smithovi se ohledně paradigmat ekonomie ve světle proběhlé ostré diskuse znovu otvírala Hayekovská sugestivní otázka, zda není nutné v ekonomii začít znovu od začátku, od míry determinismu současného světa, a tedy od elementárních filozofických a metodologických kategorií.

I po odvrácení hrozby globálního defaultu světových finančních trhů bezprecedentní a v budoucnu neopakovatelnou fiskalizací ztrát a posílení pozice příznivců státních zásahů do ekonomických záležitostí, přetrvávají ve světové ekonomice závažné nerovnováhy: stále technicky a technologicky dokonalejší moderní svět s sebou

* Jaroslav Daňhel; Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví, katedra bankovníctví a pojišťovnictví, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <danhel@vse.cz>.

Eva Ducháčková; Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví, katedra bankovníctví a pojišťovnictví, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <duchack@vse.cz>.

Jarmila Radová; Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví, katedra bankovníctví a pojišťovnictví, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <radoval@vse.cz>.

Petra Tisová; Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví, katedra bankovníctví a pojišťovnictví, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <tisova@vse.cz>.

Článek je zpracován jako výstup projektu *Nové trendy a inovace na finančních a kapitálových trzích* evidovaného Interní grantovou agenturou VŠE v Praze pod označením F1/47/2022.

přináší i zvyšující se zranitelnost a zvyšující se nejistotu ohledně budoucích stavů světa a podmínek vývoje lidské společnosti po ekonomické stránce. Fenomény nestability a volatility jsou hlavní příčiny, proč prognostici, matematici a normativní ekonomové nenalézají úspěšné exaktní modely prognóz defaultů ekonomických systémů a regulátorům se nedaří následně zabránit šíření systemického rizika na ekonomiku.

Mnozí z nás si ještě pamatujeme poslední období spontánního pozitivního vývoje světové ekonomiky z přelomu milénia, období příznačně nazývané *great moderation*, které ale skončilo v druhé polovině první dekády tvrdým nárazem virtualizovaných finančních trhů na stav reálné ekonomiky. Po průchodu následnou hlubokou finanční a ekonomickou krizí je v současné době svět nadále pod trvalým tlakem hektických změn vnějšího prostředí, které muselo čelit dopadům covidové pandemie, následně pak vystupňovanému geopolitickému napětí, zvětšujícím se důsledkům přírodních katastrof, energetické krizi a dalším projevům volatility a nestability ekonomických stavů světa.

A také si ještě pamatujeme, že jsme ještě na začátku tohoto milénia pod vlivem tehdejšího ekonomicko-matematického mainstreamu poněkud sebevědomě považovali ekonomii za normativní vědu, stoupenci *think tanku* „*risk based approach*“ dokonce považovali nestabilní a volatilní podmínky za *apriori* vědecky poznatelné, a tudíž matematicky modelovatelné, používané metody na podporu rozhodování ekonomických subjektů zjednodušeně vycházely z teorie racionality jako jediného motivátoru chování lidí při rozhodování v nejistých podmínkách.

Až návazně na publikace výrazných vědeckých osobností přelomu tisíciletí N. Taleba a D. Kahnemana došlo v první dekádě nového milénia k prolomení a posunu společenského sentimentu ohledně reálných možností prediktability budoucích stavů světa (Kahneman 2012), a tudíž i přehodnocení účinnosti používání normativních matematických modelů v ekonomických úlohách a zkoumání reálného chování lidí jako multikriteriálních rozhodovatelů v nejistých podmínkách vůbec (Taleb 2013). Problém souvisí se zatím nevyvratitelnými axiomy o nepředvídatelnosti externího světa, o nepredikovatelnosti jeho budoucích stavů a o neexistenci nejlepšího řešení, které je třeba co nejúčinněji anticipovat do života lidské společnosti obecně a do procesu moderní *decise* o ekonomických záležitostech zejména. V ekonomii to mimo jiné znamená snažit se účinněji zahrnout do rozhodovacích procesů důsledky jevů s nejednoznačnými nebo nejistými výsledky.

Stále více se rozšiřuje počet stoupenců názoru, že ekonomie je věda vysoce deskriptivní, poslední rok svým průběhem zejména co se týče trendu objemu škod ze živelních katastrof na celém světě znovu svou rekordní výší potvrdil platnost obecného Talebova axiomu o ze své podstaty nepredikovatelných budoucích stavech světa, ve své obecnosti se týkající oblasti přírodních i společenských věd,

trhů, politiky a s nimi celé lidské společnosti, která si navíc moc nerozumí se stále rostoucí volatilitou.

2 Pojmosloví a terminologie pro budoucí stavy světa

Základním metodologickým východiskem pro odbornou metodologickou diskusi ohledně zpřesnění terminologie a pojmosloví pro budoucí stavy světa vztahující se k situacím s nejednoznačnými důsledky pro ekonomické subjekty jsou kvalitativní filosofické kategorie nutnosti a nahodilosti.

Zásadní přínos díla N. Taleba byl dle našeho názoru v přesnější kategorizaci pojmu nahodilost a striktní rozdělení této kategorie na nahodilost „sterilizovanou“, „gaussovskou“, s přiřaditelnými apriorními pravděpodobnostmi stavů světa na straně jedné a nahodilost „nespoutanou“, neprediktabilní, manifestující se příslovečnými černými labutěmi na straně druhé (Taleb 2014).

Z těchto pozic jsou logickým vyústěním závažné výhrady k matematickému prediktivnímu modelování založeném na historických datech narážející na metodologický rozpor, jak činit budoucnost předmětem vědeckého zkoumání, když jako předmět ještě neexistuje (Taleb 2013). Tuto metodologickou námitku lze aktuálně vznést i proti stále oblíbeným stres testům finančních institucí: testování odolnosti instituce proti nejhorším minulým podmínkám nebere v úvahu „upgrade“ náhodným mechanismem generovaných variant katastrofických důsledků – názorným příkladem je katastrofa ve Fukušimě, elektrárna byla postavena se zahrnutím do konstrukce všech předchozích nejhorších katastrofických vlivů. Příkladem je koneckonců i jednoznačný geometrický trend růstu nákladů na odstranění následků živelních katastrof.

Teprve v návaznosti na zpřesnění obsahu kvalitativní stránky stavů světa – nahodilosti, lze navázat členěním kvantitativních kategorií, jakými jsou riziko, nejistota a neurčitost. Z této filosofické a metodologické fundace vycházel především prof. J. Fotr ve svých publikacích, zabývajících se tímto nepříliš často frekventovaným tématem, jak se možno z balastu definic těchto pojmů v odborné literatuře přesvědčit.

Pojem riziko je v běžném jazyce, ale i v odborné literatuře používán jako lingvistický výraz a synonymum pro další sémantické významy včetně vědní disciplíny s obtížně přeložitelným názvem Risk management. V těchto konotacích je pojem riziko většinou chápán jako možnost nastoupení jevu odchylného od našeho očekávání, průměru, nebo od situace, která obvykle nastává, od plánu atd. V anglicky mluvících zemích se pojmem „risk“ rozumí ohrožení, či nebezpečí, ale také ohrožovaná entita, např. budova nebo vozidlo atd., nebo nahodilá škodní událost: požár, havárie, úraz atd.

Na druhé straně z metodologicko-filosofického hlediska a z hlediska metod pro podporu rozhodování v nejistých podmínkách je v pojetí J. Fotra a následně

i N. Taleba třeba důsledně rozlišovat mezi rozhodovacími problémy při riziku, při nejistotě a při neurčitosti. Z hlediska převzatého pro tuto strukturaci jsou problémy rozhodování při riziku charakterizovány rozhodovatelovou znalostí posteriorních, a i apriorních pravděpodobností výsledkových variant realizovaných náhodným mechanismem. Typickými situacemi jsou házení kostkou, anebo mechanismus herního kasina.

Pokud toto apriorní rozdělení pravděpodobností výsledkových variant náhodného mechanismu neznáme, anebo neexistuje, jde o rozhodovací problém při nejistotě, pokud pak neznáme ani seznam, či množinu všech možných voleb náhodného generátoru, jde o rozhodování při neurčitosti. Asi nebude pochyb o tom, že v dnešním stále se zesložitujícím nepredikovatelném světě a omezených lidských možnostech člověka předjímat budoucí stavy světa, bude většina rozhodovacích situací mít charakter rozhodování při nejistotě a neurčitosti.

Obtíže spojené s používáním logicky jediné struktury rozhodovacích problémů v nejistých podmínkách měl v konfrontaci s pojetím Fotra a Taleba i sám Keynes (1963), který v souvislosti s podporou rozhodovatelů v nejistých podmínkách hovořil ve svém díle o „měřitelné nejistotě“(?).

3 Pojmosloví a terminologie užívaná v komerčním pojišťovníctví

Historicky osvědčeným nástrojem pomoci ekonomickým subjektům finančně eliminovat důsledky manifestace nahodilosti v jejich životě je instituce pojištění organizovaná specifickým segmentem finančních trhů – komerčním pojišťovníctvím (Ducháčková a Daňhel 2012). Pojmosloví a terminologie v rámci jednotlivých segmentů pojistné vědy, jakými jsou již s dlouhou tradicí pojistné právo a pojistná matematika, jsou nejednotné a v podstatě nevycházející z metodologických přístupů. Dokladem je v pojistné teorii většinové používání pojmu riziko i při formulování rozhodovacích problémů spojených s pojištěním přesto, že tato problematika je spojena pouze s životním pojištěním, zatímco u neživotního pojištění jde o problematiku spíše okrajovou, většinově jde o rozhodovací problémy při nejistotě a při neurčitosti (Ducháčková a Daňhel 2012).

V českém pojistném právu byl pojem riziko chápán jako „pojistné riziko“ a definován v již zrušeném zákoně č. 37/2004 Sb., o pojistné smlouvě, ve znění pozdějších předpisů, tj. jako pravděpodobnost vzniku pojistné události vyvolané pojistným nebezpečím. Pojem "pojistné riziko" je deklarován bez definování obsahu v paragrafu 2790 Nového občanského zákoníku a někdy je v této souvislosti zmiňován bez dalšího komentáře v pojistných podmínkách pojišťoven. Jsme názoru, že náhradou sporného pojmu by bylo přesnější sousloví „pojistitelná nebezpečí“.

V těchto souvislostech nutno ještě zmínit pojem „pojistně-technické riziko pojišťovny“, termín ze současného regulačního rámce řízení ekonomiky

pojišťovnictví, svým obsahem patřící k již zmíněným možnostem nastoupení jevu odchýlného od očekávání, v daném případě od apriorního kalkulačního modelu pojistného u daného produktu.

I když nepovažujeme právní kategorizaci pojmů nebezpečí a riziko v příslušných právních normách, navíc v současném přeregulovaném prostředí, za vycházející z filosoficko-metodologické fundace pojmů, jde zároveň o nejvíce se blížící Fotrovu chápání jeho strukturační a je třeba se s nimi v teoretické diskusi vyrovnat.

Možno shrnout, že v tomto duchu je možné bez výhrad spojit pojem riziko s oblastí životního pojištění, kde prakticky funguje gausovský deterministický model a malé změny v koeficientech dožití věkových skupin navíc mají trendový charakter, zahrnutelný do výpočtového algoritmu, a tudíž i do historicky osvědčeného systému tvorby a používání rezerv v ekonomice životního pojišťovny.

Zcela jinak je tomu u pojištění neživotních. Apriorní pravděpodobnostní rozdělení do škodní tabulky lze s tolerovatelnou mírou nepřesnosti sestavit jen pro produkt havarijního pojištění motorových vozidel, s velkým množstvím statistických dat a horní hranicí možné škody. Na opačném konci škály stojí produkty zahrnující krytí živelných škod a odpovědnostních škod, kde v současnosti dochází k opakovanému upgrade nahodilosti co do finančního objemu škod z katastrof s neznámým seznamem výše možných důsledků manifestace nespoutané nahodilosti, již narážejícím na bariéru možnosti jejich finančního krytí prostřednictvím adekvátní tvorby rezerv odvětvím komerčního pojišťovnictví.

Zásadní rozdílnost životního a neživotního pojištění v charakteristice a způsobu tvorby pojistně-technických rezerv je pro pojišťovnictví velmi důležitá: Koneckonců to dobře ilustruje hrubé nepochopení rozdílu, které vedlo v roce 2021 k zcela chybnému nekompetentnímu kroku tehdejší vládní garnitury, při němž byla z matematickým modelem vypočtené potřeby prostředků životních rezerv klientů z odvětví odčerpána částka řádově kolem deseti miliard korun na pokrytí populistických veřejných výdajů.

Nicméně odvětví pojišťovnictví v celosvětovém i národním měřítku stále funguje i v dnešním volatilním nerovnovážném světě jako účinný stabilizátor ekonomiky a společnosti, který utlumuje i důsledky známých i dosud neznámých nahodilých nebezpečí a přispívá k řešení ufinancovatelnosti procesu stárnutí populace.

4 Závěr

Světová i národní ekonomiky jsou v posledních letech pod silicím, tlakem hektické metamorfózy podmínek. Měnící se stavy tohoto světa v některých ohledech pootáčejí význam některých pojmů a vyžadují zpřesnění odborné terminologie. Komerční pojišťovnictví zatím zůstává účinným nástrojem příjmové stability v případě negativních dopadů nahodilosti na ekonomické subjekty. Pro rozhodovací problémy obecně a zejména související s neživotním pojištěním se nám jeví potřeba

důsledně používat co nejpresnější terminologii rozhodování se při nejistotě nebo rozhodování se při neurčitosti, druhá varianta bude zřejmě převládat obecně a v souvislost s odvětvím pojišťovnictví zvláště. Ve volatilním a přeregulovaném světě zejména v souvislosti s geometrickým trendem růstu apriori neurčitelných dopadů katastrofických událostí společnost musí hledat více rovnovážné alternativní finanční řešení nahodilých katastrof.

Literatura

DUCHAČKOVÁ, E., a J. DAŇHEL, 2012. *Pojistné trhy*. Praha: Professional Publishing.

KAHNEMAN, D., 2012. *Myšlení: rychlé a pomalé*. Brno: Jan Melvil Publishing.

KEYNES, J. M., 1963. *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

TALEB, N., 2013. *Zrádná nahodilost: o skryté roli náhody na trzích a v životě*. Praha: Paseka.

TALEB, N., 2014. *Antifragilita: jak těžit z nahodilosti, neurčitosti a chaosu*. Praha: Paseka.

Discussion of the context the concept of risk

*Jaroslav Daňhel – Eva Ducháčková –
Jarmila Radová – Petra Tisová*

Abstract:

Today's modern society is technically and technologically advanced, but it must face increased vulnerability and volatility. In this context, it is important in economics to try to more effectively include the consequences of phenomena with ambiguous or uncertain results in decision-making processes. Therefore, it is necessary to conduct a discussion on the definition of the term risk, including the related concepts of uncertainty and uncertainty.

Keywords: Risk; Uncertainty; Predictability of world states.

JEL Classification: G21, G22.